

С.П. ОПАНАЩУК, аспірант*
Житомирський національний агроекологічний університет

Підвищення конкурентоспроможності галузі хмелярства в умовах глобалізації

Розвиток ринкових відносин в Україні неодмінно привів до вступу у членство Світової організації торгівлі, де такі відносини є основним принципом співіснування, а конкуренція на ринку продукції, товарів і послуг – засобом досягнення успішних економічних показників. За таких умов агропромисловий комплекс України адекватно змінює як напрями й форми господарювання, так і технології виробництва, зберігання та реалізації продукції. Ця проблема не обійшла й галузь хмелярства, яка завдяки оптимальним природно-кліматичним умовам повинна займати одне з пріоритетних місць в аграрному виробництві на сучасному етапі розвитку економіки України.

З іншого боку, конкуренція з такими виробниками, як Чехія та Німеччина, змушує вітчизняного виробника залучати нові досягнення науково-технологічного потенціалу не тільки для експорту сировини хмелю, а й для підтримання конкурентоспроможності вітчизняної пивоварної індустрії, яка є основним споживачем продукції хмелю. Отже, актуальність дослідження шляхів підвищення конкурентоспроможності галузі хмелярства України в умовах глобалізації є очевидною у сучасній економічній науці.

Проблеми економіки галузі хмелярства досліджують багато вчених із різних галузей, серед яких слід виділити роботи В. Герасимчука, Є. Ходаківського, М. Ляшенка, В. Зіновчука, І. Куровського, К. Стеценка, А. Малиновського, В. Годованого, Г. Головача, І. Єжова, В. Циганка, Й. Рейтмана, В. Шабликіна та багатьох інших. Проте шляхи підвищення конкурентоспроможності хмелярства в умовах глобалізаційних

процесів розробляються здебільшого в рамках інших комплексних проблем, не вистачає ґрунтовних досліджень, які враховували б сучасні тенденції конкурентних переваг, процеси монополізації ринків тощо.

Мета статті – аналіз стану розвитку галузі хмелярства в Україні на сучасному етапі, враховуючи тенденції конкуренції на ринку виробництва цієї продукції в умовах глобалізації, пошук шляхів підвищення її конкурентоспроможності на світових ринках виробників.

Вступ до Світової організації торгівлі (далі – СОТ) змусив українські підприємства пристосовуватися до нових умов виробництва, де якість продукції, її собівартість та ефективний маркетинг стали ключовими факторами розвитку економічного потенціалу підприємств і галузей у цілому. Цей процес не оминув і галузь хмелярства, яка зіткнулася із конкурентними перевагами таких відомих виробників хмелю в Європі, як підприємства Жатеця (Чехія) й Паулайнера (Німеччина). Ретельний вибір кліматичних зон для вирощування, багаторічна селекція та ефективна обробка під час збирання врожаю стали тими технологічними перевагами згаданих виробників, які зумовили утримання ними провідних маркетингових позицій, принаймні в Європі.

У таких умовах вітчизняне хмелярство зазнало важких випробувань, що позначилося на негативних тенденціях розвитку. Це проявилось у зменшенні площ під хмелем, валового збору продукції, врожайності, у погіршенні якості хмелю-сирцю. Високорентабельна галузь перетворилась у збиткову, а вітчизняний хміль і продукти його переробки – у неконкурентоспроможну продукцію.

* Науковий керівник – Є.І. Ходаківський, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України.

Як показують дослідження, за останні 10-15 років площі хмільників в Україні зменшились у 6 разів, а виробництво хмелю – в 14 разів. Україна хоч і займає сьоме місце в світі за площами насаджень хмелю (після Німеччини, США, Чехії, Китаю, Польщі, Словенії), але при цьому опинилася на одному з останніх місць за його врожайністю¹.

Галузь хмелярства має специфічні умови виробництва. В Україні воно має регіональний характер, зумовлений природно-кліматичними умовами. Проте пивоварна галузь України за своєю територіальною інфраструктурою не прив'язана до регіонального розташування сировинної бази, але у зворотному напрямі виключна регіональність хмелевиробництва є підґрунтям до стабільної територіальної спеціалізації підприємств.

Основним виробником хмелю в Україні є Житомирська область. Аналіз динаміки виробництва хмелю за 1990-2011 роки показує, що в середньому на Житомирщину припадає 75% валового збору. Загальна площа хмільників як в Україні в цілому, так і в Житомирській області має стійку тенденцію до зменшення. Так, якщо у 1990 р. загальна площа хмеленасаджень в Україні становила 7,4, то у 2009 р. – лише 1,3 тис. га; у Житомирській області – від 5,2 до 0,9 тис. га відповідно. Зменшення площ негативно вплинуло як на валовий збір, так і на урожайність хмелю. Якщо у 1990 році валовий збір по Україні становив 55,5, то у 2009-му – 1,3 тис. ц; урожайність весь час коливається – 7,5 ц/га у 1990 році, 4,5 – у 2004-му та 12,7 ц/га у 2009 році. Така сама тенденція спостерігається і в Житомирській області: спад виробництва – від 42,6 у 1990 році до 9,4 тис. ц у 2009-му; урожайність – від 8,2 у 1990 році, 3,2 у 2004-му і 10,2 ц/га у 2009 році. Проте слід зазначити, що станом на 25 вересня 2011 року загальна площа хмеленасаджень в Україні становила 1131,88 га, що на 204,5 га менше, ніж за аналогічний період минулого року. Скорочення площ насаджень сталося за рахунок списання непри-

датних для подальшого культивування хмеленасаджень (за віком, зрідженістю або пошкодженням шкідниками й хворобами) та, у деяких підприємствах, повного або часткового припинення вирощування хмелю. Загальна кількість підприємств, які мають на балансі насаджень хмелю, становить 62, але займаються вирощуванням культури останніми роками лише 41 підприємство².

Галузь хмелярства характеризується високим ступенем ризику, оскільки на загальний рівень підприємницького ризику хмелевиробників значно впливають диспаритет цін на промислову й сільськогосподарську продукцію, сезонність виробництва тощо. Маючи досить низьку якість і високу собівартість виробництва, вітчизняний хміль неспроможний конкурувати на зовнішньому ринку без докорінних змін організації процесу виробництва та збуту³.

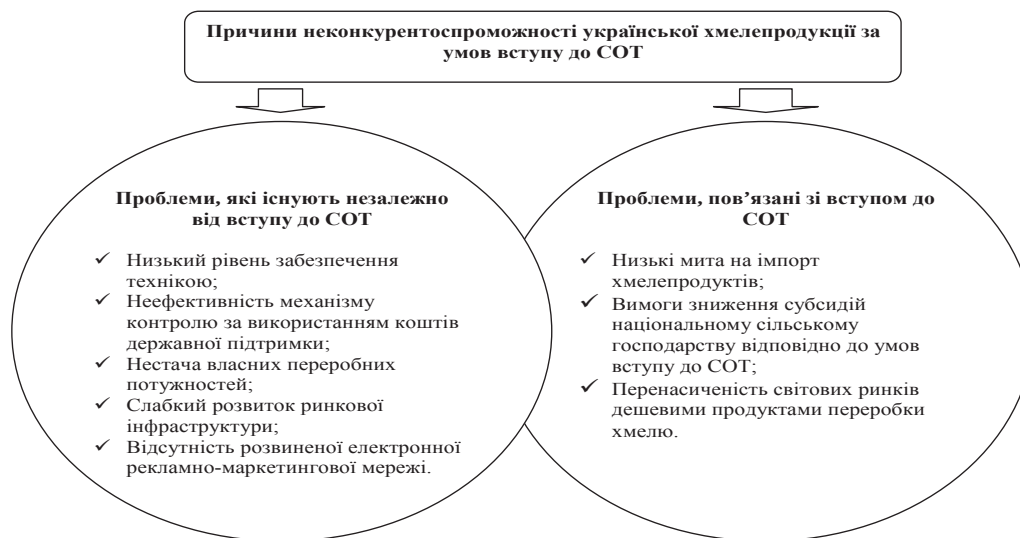
Вищезазначене підтверджується висловлюваннями таких дослідників, як Ю.І. Савченко, Т.М. Ратошнюк й О.В. Гладких, які зазначають, що за останні півсторіччя роль сорту, тобто генетичного фактора, в два рази перевищує значення всіх інших агротехнічних заходів, які впливають на підвищення родючості ґрунтів і поліпшення умов вирощування рослин. Виходячи з того, що хміль є найбільш специфічним, незамінним та найдорожчим видом сировини для виробництва пива, високоякісну продукцію можна одержати лише за умови використання хмелю окремих селекційних сортів, що пов'язано з їх агрономічними особливостями й біохімічними складовими. Показники якості є характерними ознаками сортів, тому при формуванні сортового складу виробничих насаджень основна увага повинна зосереджуватися на найкращих для пивоваріння сортах⁴.

² Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.ukrstat.gov.ua.

³ Ратошнюк Т.М. Конкурентоспроможність вітчизняного хмелярства / Т.М. Ратошнюк // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту: Серія "Фінанси і кредит". – 2010. – №2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vsnau/2010_2/47Ratoshnyuk.pdf.

⁴ Савченко Ю.І. Проблеми сучасного хмелярства / Ю.І. Савченко, М.Г. Ковтун // Вісн. аграр. науки. – 2003. – № 11. – С. 29 – 32; Куровська Н. Організаційно-економічний механізм відродження галузі хмелярства / Н. Куровська // Management theory and studies for rural business and infrastructure development. 2010. – № 21 (2).

¹ Ратошнюк Т.М. Конкурентоспроможність вітчизняного хмелярства / Т.М. Ратошнюк // Вісник Сумського нац. аграр. ун-ту: Серія "Фінанси і кредит". – 2010. – №2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vsnau/2010_2/47Ratoshnyuk.pdf.

Причини неконкурентоспроможності української хмелепродукції за умов вступу до СОТ*

* Дослідження автора.

Проте слід погодитися із ученими у тому, що окремо взяте хмелепідприємство на мікрорівні не має реальних інструментів розв'язання зазначених проблем. Тому в умовах господарювання першочергового значення набуває активізація спільних дій хмелевиробників із представниками інших суміжних сфер виробництва, що полягає у функціонуванні вертикальних інтеграційних зв'язків у галузі хмелярства та є позитивним напрямом розвитку сучасного агробізнесу. Основним завданням згаданих вище взаємовідносин є протистояння посередникам і контроль за просуванням хмелепродукції. Це забезпечить функціонування замкнутого ланцюга виробництва хмелепродукції: вирощування-сушіння-гранулювання-зберігання-реалізація. В процесі відродження галузі важливого значення набуває соціальний розвиток хмелярських підприємств на основі розширення площ хмеленасаджень, що сприяє зростанню прибутковості підприємств, підвищенню заробітної плати зайнятих у хмелярстві селян, а отже, й поліпшенню соціального становища на селі¹.

Водночас європейський досвід показує, що концентрація галузі хмелярства не забезпечує сортової диференціації у виробництві. Така диференціація виникає, на нашу думку, в умовах внутрішньої конкуренції. Тому для підвищення конкурентоспроможності галузі

необхідно концентрувати тільки позиціонування продукції хмелярства на зовнішніх ринках, залишаючи можливість існування внутрішньої природної конкуренції, що стимулюватиме технологічний розвиток галузі.

Розвиток конкурентоспроможного виробництва хмелепродукції неможливий без забезпечення галузі переробними потужностями. Потужні пивзаводи, які мають 96% ринку пива, при виробництві продукції використовують не шишки хмелю чи пресований хміль, а продукти переробки хмелю – гранульований хміль та екстракт хмелю. До переваг останнього над іншими продуктами хмелепереробки слід віднести такі: екстракти хмелю є найбільш стабільною формою хмелепродукції; вони можуть зберігатися протягом кількох років лише з незначними втратами для пивоваріння; в процесі пивоваріння екстракти хмелю дають менше відходів, ніж інша хмелепродукція; екстракти хмелю є уніфікованою продукцією, вміст альфа-кислот підбирається в процесі переробки згідно з потребами споживачів; значно зменшується маса й обсяги продукції при перевезенні та зберіганні².

Ще одним значним фактором конкурентоспроможності вітчизняної продукції хмелярства є відповідність національних стандартів міжнародним, їхня гармонізація. У

¹ Куровська Н. Організаційно-економічний механізм відродження галузі хмелярства / Н. Куровська // Management theory and studies for rural business and infrastructure development. 2010. – № 21 (2).

² Ратошнюк Т.М. Конкурентоспроможність вітчизняного хмелярства / Т.М. Ратошнюк // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту: Серія "Фінанси і кредит". – 2010. – №2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vsnau/2010_2/47Ratoshnyuk.pdf.

Західній Європі нормативними документами регламентується щонайменше 10 показників якості хмелесировини для пивоваріння, а вітчизняними стандартами лише два – вологість і вміст альфа-кислоти. Зрозуміло, що це ускладнює використання пивоварами навіть високоякісного українського хмелю, відкриває можливості для зловживань, коли вся вирощувана хмелярами сировина закуповується пивзаводами за заниженою ціною ("не кондиції"), призводить до зволікання із підписанням торгових угод та неспроможності мати доступ до іноземних (і вітчизняних) ринків високоякісної й високовартісної продукції. У світлі інтеграційних процесів та вступу України до СОТ за відсутності адаптації українських стандартів на хмелесировину і, відповідно, сортового складу вирощуваного хмелю до європейських вимог, жодні, навіть найвищі, митні тарифи не захистять вітчизняну продукцію хмелярства. Адже стандарти, технічні норми (регламенти) та процедури підтвердження відповідності, які не відповідають міжнародним аналогам, стримують розвиток міжнародної торгівлі, міжнародне співробітництво й глобалізацію ринків, призводять до невиправданих додаткових втрат з боку вітчизняних виробників (передусім у ціні), що знижує конкурентоспроможність вітчизняного сільськогосподарського виробництва¹.

Крім того, національні стандарти не використовуються при розробці стратегій економічного розвитку держави, формуванні та реалізації державних цільових програм, організації закупівель для державних потреб, реалізації програм державного кредитування і страхування, що залишає за ними формальну функцію².

Високорозвинена експортоорієнтована пивоварна промисловість України, зростаючи досить швидкими темпами протягом останнього десятиліття, потребує постійного збільшення обсягів якісної хмелепродукції. Українська галузь хмелярства, яка у 80-х роках повністю забезпечувала вітчизняну

пивоварну промисловість власною продукцією та експортувала понад 70% вирощених обсягів, спроможна задовольнити нині лише 20% від потреб пивоварів. Однак навіть для реалізації такої кількості їй доводиться витримувати жорстку конкуренцію з боку іноземних виробників. Причиною такої ситуації є низький вміст альфа-кислот у вітчизняній продукції й невеликі площі хмільників, зайняті перспективними сортами. Це знижує ефективність виробництва та організацію збуту, що унеможливорює надходження зворотної інформації з боку споживача стосовно вимог до продукції. Відсутність досконалої переробки і наявного асортименту продукції, неефективна робота контролюючих інституцій, які обслуговують галузь, або взагалі їхня відсутність також негативно впливають на ефективність виробництва³.

На наш погляд, одним із важливих напрямів підвищення конкурентоспроможності галузі є питання контролю внутрішнього виробництва продуктів пивоваріння, де необхідно на рівні державного регулювання обмежити використання консервантів та концентрованих замінників екстрактів в інгредієнтах пивоваріння. Отже, застосування натуральних компонентів хмелепродукції забезпечить конкурентоспроможність не тільки хмелярства, але й пивоваріння в цілому.

У конкурентній боротьбі на ринку збуту переможе не той, хто вироблятиме навіть багато, але посереднього хмелю, а той, хто зробить його кращим за якістю та дешевшим за ціною. Навіть у цих важких умовах є можливість виробляти високоякісний товарний хміль, у тому числі й ароматичний. Необхідна умова при цьому – не псувати хміль під час обробки, зберегти колір і аромат шишок⁴.

Отже, на наш погляд, основним напрямом підвищення конкурентоспроможності хмелярства України є поліпшення якості продукції галузі. Це може бути забезпечене тільки залученням інвестиційних ресурсів у підприємства галузі з метою удосконалення технологічного циклу та контролю за якістю продукції. У подальшому освоєння й розробка перспективних технологій вирощування

¹ Ратошнюк Т.М. Конкурентоспроможність вітчизняного хмелярства / Т.М. Ратошнюк // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту: Серія "Фінанси і кредит". – 2010. – №2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vsnau/2010_2/47Ratoshnyuk.pdf.

² ДСТУ 4097.1-2002 «Хміль гіркий. Хміль сирець гіркий. Технічні умови». – К.: Держстандарт України, 2002; ДСТУ 4098.1-2002 «Хміль ароматичний. Хміль сирець ароматичний. Технічні умови». – К.: Держстандарт України, 2002.

³ Ратошнюк Т.М. Конкурентоспроможність вітчизняного хмелярства / Т.М. Ратошнюк // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту: Серія "Фінанси і кредит". – 2010. – №2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vsnau/2010_2/47Ratoshnyuk.pdf.

⁴ Чирва О. Український хміль повертатиме втрачені позиції / О. Чирва // Газ. «Тиждень». – 2007. – №2. – С.5.

та зберігання хмелю дасть змогу збільшити обсяги виробництва й успішно конкурувати із зарубіжними виробниками на світових ринках хмелепродукції.

Перед виведенням хмелепродукції на світовий ринок постає низка завдань, які необхідно реалізувати: забезпечення реалізації конкурентних переваг галузі хмелярства України – людського, ресурсного, географічного, інноваційного, наукового, геополітичного, інфраструктурного потенціалів; реалізація визнаних у межах СОТ правил та норм регуляторної політики, що стимулюватимуть збільшення виробництва продукції й поліпшення її якості згідно зі світовими стандартами; активізація інвестиційних процесів, надання їм інноваційної спрямованості; зростання впливу прямих іноземних інвестицій; забезпечення зростання місткості внутрішнього ринку за рахунок збільшення доходів населення та прибутків підприємств; ріст обсягів виробництва й поліпшення структури експорту. Враховуючи сприятливі ґрунтово-кліматичні умови для ведення культури, наявність конкурентоспроможних високопродуктивних сортів і за умови розв'язання перерахованих проблем, хмелярство нашої країни навіть в умовах СОТ буде збережено й матиме перспективу розвитку. Також необхідним є обґрунтування та поширення ефективності форм організації виробництва хмелю, адекватних ринковим умовам; застосування сучасних маркетингових технологій; формування ринкової інфраструктури й посилення інтеграційних процесів у галузі хмелярства¹.

Основним резервом одержання високих показників є вирощування перспективних сортів хмелю, дотримання усіх агротехнічних вимог вирощування та механізація більшості агротехнічних процесів.

Основними шляхами підвищення конкурентоспроможності вітчизняної переробки хмелю має стати:

переробка високоякісної хмелесировини з високим вмістом альфа-кислоти;

максимальне завантаження існуючої лінії грануляції;

масове запровадження у виробництво екстрагування хмелю в Україні з використан-

ням для цього високосмольних українських сортів (необхідність прямого інвестування);

у перспективі закупівля гранулятора типу 45.

З метою визначення конкурентоспроможної ціни на вітчизняні гранули хмелю необхідно враховувати імпорتنі ціни на чеський і німецький хміль, які включають витрати на транспортування продукції, існуючу ставку митних зборів та ПДВ².

Тому для розв'язання проблем із фінансового забезпечення розвитку агропромислового виробництва виважено оцінимо невикористані резерви, які має галузь хмелярства на сучасному етапі. Досягнення цієї мети більшість фахівців вбачає в інвестиційному забезпеченні розвитку галузі.

Для оцінки ефективності державної інвестиційної програми щодо підвищення конкурентоспроможності хмелю скористаємося групами критеріїв і показників, наведених у таблиці. За аналізований період (2005-2010 рр.) усі показники, що характеризують ефективність використання інвестованих у виробництво хмелю коштів, зросли³.

Так, капіталовіддача, що показує приріст виробництва валової продукції з розрахунку на 1 грн сукупних інвестицій, зросла на 0,14 грн. Приріст оплати праці працівників із розрахунку на 1 грн сукупних інвестицій становив 0,18 грн. Найбільше зросли опосередковані показники. Приріст валової продукції за цей період становив 32%, чистий прибуток, з урахуванням інвестованих коштів, збільшився в чотири рази. Безпосередньо оцінні показники, до яких належать коефіцієнти оборотності та рентабельності інвестицій, також мали позитивну динаміку. Приріст виручки від реалізації продукції на 1 грн сукупних інвестицій становив 1,7, а приріст чистого прибутку – 0,76. Таким чином, можна з упевненістю стверджувати, що бюджетні інвестиційні асигнування є найефективнішою складовою прискорення ефективного розвитку галузі хмелярства⁴.

¹ Ратошнюк Т.М. Хмелярство України – стан та перспектива / Т.М. Ратошнюк, О.В. Гладких // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту Економіка, організація. Серія "Фінанси і кредит", 2010. – №1. – С. 58–68.

² Головач Г.С. Ринок хмелю: поточна кон'юнктура і прогноз / Г.С. Головач // Поточна кон'юнктура і прогноз ринків сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні на перше півріччя 2004 року. Вип. 11 ; за ред. О.М. Шпичака та А.В.Розгона. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – С.80–87.

³ Довгалюк В.Г. Інвестиційне забезпечення розвитку галузі хмелярства: аналітична оцінка // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 2. – С. 86 – 89.

⁴ Добролюбова І.В. Формирование и развитие конкурентоспособности хмелеводства в сельскохозяйственных организациях: дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / И.В. Добролюбова. – М., 2006. – 228 с.

Ефективність виконання державної інвестиційної програми по хмелю*

Група критеріїв	Показник	Вимір показника	2005 -2010 рр.
Загальнооцінні	Капіталовіддача, грн	Приріст виробництва валової продукції з розрахунку на 1 грн сукупних інвестицій	0,14
	Оплатовіддача, грн	Приріст оплати праці працівників із розрахунку на 1 грн сукупних інвестицій	0,18
Опосередковані	Темп приросту валової продукції, %	Відношення одержаної за програмою валової продукції до відповідного базисного показника	32
	Темп приросту чистого прибутку, %	Відношення одержаного за програмою чистого прибутку до відповідного базисного показника	в 4 р. б.
Безпосередньо оцінні	Коефіцієнт оборотності інвестицій	Приріст виручки від реалізації продукції на 1 грн сукупних інвестицій	1,7
	Коефіцієнт рентабельності інвестицій	Приріст чистого прибутку з розрахунку на 1 грн сукупних інвестицій	0,76

* Джерело: Довгалюк В.Г. Інвестиційне забезпечення розвитку галузі хмелярства: аналітична оцінка / В.Г. Довгалюк // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 2. – С. 86–89.

Інвестиційна складова підвищення конкурентоспроможності хмелю повинна передбачати державну підтримку галузі у запровадженні податкових канікул для виробників, наданні інших пільг та субсидій, котрі активізують інвестиційну привабливість галузі як у вітчизняному інвестиційному середовищі, так і на рівні залучення іноземних інвестицій. Такий досвід підтверджується історією розвитку пивоваріння Чеської Республіки.

Виходячи з вищезазначеного, з метою підвищення економічної ефективності й конкурентоспроможності галузі хмелярства, необхідно вдосконалювати механізм надання субсидій аграрному сектору. Недоліком діючих систем субсидування є їхня слабка орієнтація на підвищення рентабельності реалізації продукції хмелярства за рахунок зниження собівартості й пошуку ефективних каналів реалізації. До товаровиробників необхідно застосовувати диференційований підхід з урахуванням вартісних показників розподілу субсидій. У цьому випадку кошти державної підтримки направлятимуться організаціям, які зможуть найбільш ефективно їх використовувати¹.

Таким чином, підвищення конкурентоспроможності галузі хмелярства України в умовах глобалізації може здійснюватися шляхом реалізації двох основних напрямів. По-перше, надзвичайно важливим є залучення у продуктивний цикл високоякісних сортів хмелю для пивоварної галузі та збір і обробка їх сучасними високотехнологічними засобами. У цьому сенсі моніторинг сортових тенденцій на світових ринках і власна селекція відповідно до світової кон'юнктури повинні створити вітчизняну продукцію конкурентоспроможною. По-друге, реалізація першого напрямку реальна тільки у разі активізації інвестування, яке може здійснюватися або державним асигнуванням у рамках цільових програм, або забезпечення пільгових податкових умов для недержавних інвесторів. Реалізація зазначених напрямів має створити сприятливий ґрунт для стійкої конкурентоспроможності вітчизняної хмелярської галузі. Водночас одним з основних напрямів дослідження у сфері підвищення конкурентоспроможності продукції українського хмелярства є вивчення перспектив удосконалення маркетингової політики хмелепереробних підприємств.

Досліджено головні тенденції розвитку галузі хмелярства в Україні, визначено основні напрями підвищення її конкурентоспроможності в умовах глобалізації.

Исследованы основные тенденции развития отрасли хмелеводства в Украине, определены основные направления повышения ее конкурентоспособности в условиях глобализации.

An article covers the main tendencies of hop-branch development in Ukraine. It also determines the main ways of increasing of the hop-branch competitiveness under the globalization conditions in Ukraine.

✱

¹ Добролюбова И.В. Формирование и развитие конкурентоспособности хмелеводства в сельскохозяйственных организациях: дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / И.В. Добролюбова. – М., 2006. – 228 с.